

تحلیل نقش تنوع معیشتی در تحولات مسکن معیشت محور نواحی روستایی مطالعه موردی: دهستان معجزات شهرستان زنجان

بهروز محمدی یگانه^{۱*}، جمشید عینالی^۲ و پریسا منبری^۳

۱. دانشیار، گروه جغرافیا، جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.
۲. دانشیار، گروه جغرافیا، جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.
۳. دانشجوی دکتری، گروه جغرافیا، جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۲۰

چکیده

اطلاعات مقاله

مسکن از دیرباز به‌عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین نیازهای زندگی بشر و عنصر کالبدی فضا با ماهیت معیشتی می‌باشد که تحت تأثیر عوامل مختلف همواره در حال تحول بوده که این تحولات بر روی مؤلفه‌های مسکن معیشت محور مؤثر بوده است. در تحقیق حاضر به تحلیل مؤلفه‌های مسکن معیشت محور و نقش تنوع معیشتی در تحولات مسکن معیشت محور آن پرداخته شده است. نوع تحقیق کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی - تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای و میدانی (پرسش‌نامه)، روش تجزیه و تحلیل اطلاعات به‌صورت توصیفی (میانگین) و استنباطی (تحلیل تشخیصی و آماره لاندای ویلکز، مدل رگرسیون لجستیک) استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق حاضر شامل تمامی روستاهای دهستان معجزات استان زنجان است. با استفاده از فرمول کوکران ۲۷۳ خانوار در ۵ روستا نمونه انتخاب شدند. نمونه‌گیری در سطح روستاها جهت انتخاب خانوارها به‌صورت تصادفی ساده است. برای سنجش پایایی شاخص‌ها از آلفای کرونباخ استفاده شد که مقادیر آن ۰/۷۶ درصد به دست آمد. نتایج نشان می‌دهد ۳۵/۵۳ درصد خانوارها دارای مسکن معیشت محور و ۶۴/۴۶ درصد فاقد مسکن معیشت محور می‌باشند؛ همچنین در هر سه بعد، خانوارهای دارای مسکن معیشت محور دارای میانگین بالاتری (۲/۷۶ درصد) نسبت به خانوارهای فاقد مسکن معیشت محور با میانگین (۲/۲۴ درصد) هستند. بر همین اساس بیش‌ترین تفاوت میانگین در بعد اقتصادی می‌باشد. در نهایت، آماره لاندای ویلکز برای بررسی تفاوت میان خانوارهای دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور از نظر ابعاد تنوع معیشتی نشان می‌دهد وضعیت تنوع معیشتی خانوارها از هم متفاوت است و ابعاد درآمد (۰/۷۳۷)، اشتغال (۰/۷۲۶) و دارایی (۰/۴۹۱) به ترتیب بیش‌ترین نقش را در تمیز خانوارهای دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور ایفا می‌کنند.

دوره ۱، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۹
صص. ۳۵-۴۹

DOR: 20.1001.1.27173747.1399.1.2.3.4

کلیدواژه‌ها: مسکن روستایی، معیشت روستایی، اقتصاد روستایی، استان زنجان.

مقدمه

مسکن کوچک‌ترین واحد از کلیات یا مجموعه بافت سکونتگاه روستایی، همچون جزئی از یک نظام (سیستم) است که اگر ساختار، فعالیت، کارکرد و روابط آن با کل نظام همساز نباشد، موجودیت آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد و در نهایت، می‌تواند به تغییر عملکردی نظام منجر شود (سعیدی، ۱۳۷۳: ۵۱۲). در واقع ناهمسانی الگوهای ساخت‌وساز با کارکردها و شیوه زیست‌سنتی در مسکن روستایی هم سبب تحمیل هزینه‌های اضافی و صرف زمان بیش‌تر برای رسیدگی به کار در روستا و پایین آمدن راندمان تولید و حتی تغییر در اقتصاد معیشتی (شمس‌الدینی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۲) و همچنین موجب برهم خوردن آسایش‌بخش قابل‌توجهی از جمعیت روستاییان می‌شود (قاسم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۴).

مسکن روستایی فضاهای حاصل از برآیند مجموعه عوامل چشم‌انداز طبیعی و فرهنگی هستند؛ به عبارت دیگر، سکونتگاه‌های روستایی به‌عنوان پدیده‌های جغرافیایی نمود عینی عوامل طبیعی، اقتصادی، اجتماعی است. در این میان فضاهای روستایی به‌عنوان نوعی از چشم‌انداز جغرافیایی حاصل توزیع فضایی عناصر و پدیده‌ها در بخشی از فضای جغرافیایی است که شکل‌گیری و تحولات آن‌ها متأثر از روابط و مناسبات میان ساخت‌های جغرافیایی است.

مسکن در نواحی روستایی در گذر زمان و هماهنگی با دگرگونی‌های اجتماعی، اقتصادی و گسترش امکانات و فناوری با تحول همراه بوده است. این تغییرات در شکل، طراحی، مصالح و دانش ساخت‌وساز مسکن می‌باشد و باعث شده که مسکن روستایی جدید با الگوهای سنتی و بومی تفاوت بسیاری داشته و بیش از آن که روستایی باشد مشابه الگوهای مسکن شهری گردد. فاصله‌گرفتن از الگوهای بومی و روی آوردن به الگوهای جدید، روابط اجتماعی، اقتصادی، شکل و فضای واحدهای مسکونی را دگرگون کرده و باعث ناهم‌هنگی آن با نیازهای زیستی - معیشتی روستاییان شده است. استفاده از مصالح جدید، بهبود وضعیت استحکام و بهداشت، تلاش برای ارتقای موقعیت اجتماعی، زندگی در خانه‌های جدید و همچنین تسهیلات اعتباری از جمله عوامل روی آوردن روستاییان به الگوهای جدید گردیده است (شمس‌الدینی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۲).

مسکن روستایی به‌عنوان جزئی از نظام روستایی، در اثر فرایندهای حاصل از «چرخه حیات» باتکیه بر شرایط، طی دهه‌های اخیر با ورود مدرنیسم و همگام با اجرای طرح‌های نوسازی، تحول‌خواهی روستاییان و تلاش برای توسعه و بهزیستی نمودن محیط زندگی از فضای سنتی و کالبد قدیمی خود خارج و به سرعت پذیرای دگرگونی‌ها شد. از این رو می‌بایست فضای روستاها به‌ویژه کالبد، بدنه و شکل مسکن و منازل روستاییان به‌منظور هماهنگ شدن با وضعیت اقتصادی - اجتماعی پیش‌آمده در تبعیت از گسترش استفاده از تکنولوژی‌های نوین به‌منظور جواب‌گویی به نیاز ساکنان این سکونتگاه‌ها و همچنین فراهم نمودن زمینه‌های رشد و توسعه تغییر یابند (طالب و عنبری، ۱۳۸۴: ۵۰-۵۱). روستاهایی که برای امرامعاش خود به کشاورزی تکیه داشته دارای اقتصاد تک‌محصولی هستند و در انزوای جغرافیایی به سر می‌برند و تغییرات معیشتی شدیدتری در آنها اتفاق می‌افتد (Gentle and Maraseni, 2012:25). در شرایطی که معیشت روستاییان در معرض خطر قرار گیرد، خانوارهای روستایی فقیرتر با محدودیت نیازهای اساسی زندگی، برای تأمین معاش خود با مشکلات بیش‌تری روبه‌رو می‌باشند (Makita, 2016:46). خانوارهای روستایی می‌تواند مجموعه‌ای از فعالیت‌های معیشتی ایجاد یا تکمیل نیازهای مربوط به درآمد و امرامعاش با یکدیگر ترکیب کند (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۴۴). از دلایل مهم تغییر معیشت به‌ویژه در روستاهای دورافتاده، محدودیت منابع طبیعی، بهره‌وری پایین (Ganbaldi et al, 2017:69)، و عدم حاصلخیزی زمین کشاورزی (Kifle et al, 2016:26)، رویدادهای تغییر اقلیمی، مانند سیل، خشک‌سالی، گرم‌شدن هوا و آثار احتمالی آن است (Lu et al, 2017:104). در مناطق روستایی برای بقا و یا بهبود زندگی مردم، تنها تکیه بر کشاورزی امکان‌پذیر نیست، بلکه با انتخاب طیف وسیعی از راهبردهای پایدارسازی معیشت در شرایط بحرانی لازم است (Thieme, 2006:1-21). به‌طور کلی رویکرد پایدارسازی معیشت در بردارنده ابعاد اقتصادی، اجتماعی، محیط زیستی و دیگر جنبه‌هایی است که

تحلیل نقش تنوع معیشتی ... / محمدی یگانه و همکاران

مستقیم و غیرمستقیم به صورت پیش‌بینی شدنی و پیش‌بینی نشدنی، بر رفاه مردم تأثیر می‌گذارد چراکه پایدارسازی معیشت خانوارهای کشاورزی در شرایط بحرانی زمینه‌ساز رهایی از فقر است (Hal et al, 2009: 211)؛ لذا معیشت پایدار روستایی از جمله رویکردهایی است که سعی دارد مشکل فقر و آسیب‌پذیری خانوارها را بر محوریت انسان حل کند (Phillips and Potter, 2003: 45)؛ چراکه تغییرات عمده‌ای در تفکر روستایی در بیش از نیم‌قرن گذشته رخ داده است و رویکرد معیشت پایدار به طور بالقوه در کشورهای در حال توسعه در تلاش برای کاهش فقر روستایی در شرایط بحرانی بوده است (Ellis and Biggs, 2001: 437-448). در شکل‌گیری هر الگوی معیشت، شیوه ترکیب انواع مختلف سرمایه و منابع معیشتی بسیار مهم است؛ زیرا توانایی پیگیری راهبردهای مختلف معیشت روستایی وابسته به پایه‌های اجتماعی و مادی دارایی‌ها و سرمایه‌های ملموس و غیرملموس است که در حیطه تسلط و مالکیت روستاییان است (Scoones, 1998: 5)؛ بنابراین، از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین بسترهای پیشبرد اهداف توسعه در نواحی روستایی، شناخت وضعیت معیشتی خانوارها، میزان دسترسی به سرمایه‌های معیشتی و عوامل مؤثر بر معیشت است (بریمانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۵).

در منطقه مورد مطالعه یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین مؤلفه‌های پایگاه اجتماعی - فرهنگی هر خانواده، مسکن معیشت محور می‌باشد که نقش مهمی در تأمین آسایش و امنیت و وضعیت اقتصادی هر خانواده دارد. وجود مسکن معیشت محور باعث تقویت ابزارهای تولیدی و حفظ دانش بومی در نواحی روستایی می‌شود. مسکن روستایی به‌عنوان عنصری مادی و فرهنگی، بر نقش سکونت، بخشی از فضای اشتغال، تولید و انبار ملزومات زندگی نیز به شمار می‌آید. براین اساس عوامل متعددی بر مسکن معیشت محور در نواحی روستایی تأثیرگذار می‌باشند که شناخت و تحلیل آن‌ها در برنامه‌ریزی‌های آتی مسکن روستایی مفید و مؤثر خواهد بود. در همین راستا، تحقیق حاضر برای پاسخ‌گویی به سؤالات زیر تدوین شده است: وضعیت ابعاد مسکن معیشت محور در محدوده مورد مطالعه در چه سطحی قرار دارد؟ بیش‌ترین اثرات تنوع معیشتی بر روی کدام بعد مسکن معیشت محور است؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

معیشت در لغت‌نامه دهخدا به معنای زندگانی، زیست و زندگی است (دهخدا، ۱۳۷۷) و در فرهنگ عمید و معین آن‌چه به وسیله آن زندگانی کنند از خوردنی و آشامیدنی، آمده است (عمید، ۱۳۴۲) معیشت به «معنای زندگی و زنده‌بودن، توانایی‌ها، دارایی‌ها و فعالیت‌هایی است که برای زندگی و زنده‌بودن مورد نیاز است» (Chambers, 2005: 38). معیشت صرفاً شامل فعالیت‌هایی که درآمدی را برای خانوار تولید می‌کنند نیست، بلکه نهادهای اجتماعی، روابط فرا خانواری، و سازوکارهای دسترسی به منابع در طول دوره زندگی را نیز در برمی‌گیرد (Knutson et al, 1998: 154). معنای دیگر معیشت، «تفکر درباره دسترسی به دارایی‌ها و مدیریت برای حفظ آن است» (Darden et al, 2002: 16). اساس توسعه انسانی و توسعه اقتصادی بر معیشت استوار است. «معیشت چیزی بیش‌تر از شغل است. معیشت شامل همه کارهایی است که افراد انجام می‌دهند تا گذران زندگی کنند» (Helmor et al, 2001: 148). معیشت شامل توانایی‌ها (فروشگاه‌ها، منابع و میزان دسترسی) و فعالیت‌های مورد نیاز برای استفاده از زندگی است (Mbaiwaa et al, 2010: 635). رویکرد معیشتی بیش‌تر با کارهای رابرت چمبرز شناخته می‌شود. به اعتقاد برخی صاحب‌نظران رویکرد معیشتی، راه تفکر مبتنی بر فقر و آسیب‌پذیری زندگی است و به فعالیت‌های توسعه کمک می‌کند که مردم محور (تمرکز روی اولویت‌های مردم فقیر)، پاسخ‌گو و مشارکتی (گوش‌دادن و پاسخ به اولویت‌های معیشتی شناسایی شده از سوی خود مردم)، چند سطحی (کار در سطوح مختلف برای کاهش فقر)، پویا (پاسخ انعطاف‌پذیر به مردم در شرایط گوناگون)، پایدار (ایجاد توازن اقتصادی، نهادی و پایداری اجتماعی و زیست‌محیطی) باشد (CHF, 2005: 37). معیشت، اساس توانمندی و قدرت دخالت روستاییان در سرنوشت فردی و اجتماعی‌شان را

تشکیل می‌دهد؛ زیرا معیشت و سرمایه‌های آن تعیین‌کننده و جهت‌دهنده ادراک، انتظارات و فعالیت‌های افراد و خانواده‌ها در روند زندگی در نواحی روستایی می‌باشند

(بریمانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۶؛ Ellis, 2003:24; DfID, 1999:67). یک معیشت هنگامی پایدار است که بتواند با فشارها و شوک‌ها سازگار شود و بهبود یابد، قابلیت‌ها و دارایی‌های خود را تقویت و حفظ کند و فرصت‌های معیشت پایدار را برای نسل بعد نیز فراهم آورد؛ و نیز این‌که منافع خالصی را برای معیشت دیگران در سطوح محلی یا ملی و در کوتاه یا بلندمدت ایجاد کند (Chambers et al, 1992: 87).

رویکرد معیشتی می‌تواند به‌عنوان چارچوبی برای درک و تحلیل بهتر نقش مردم در امور توسعه نواحی روستایی به کار رود؛ زیرا این رویکرد در مورد توسعه بر واقعیت‌های زمانی مردم تأکید دارد (سلمانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱۱-۱۲۷). در شکل‌گیری هر الگوی معیشت، شیوه ترکیب انواع مختلف سرمایه و منابع معیشتی بسیار مهم است؛ زیرا توانایی پیگیری راهبردهای مختلف معیشت روستایی وابسته به پایه‌های اجتماعی و مادی، دارایی و سرمایه‌های ملموس و غیرملموسی است که در حیطه تسلط و مالکیت روستاییان است (Scoones, 1998: 5). این راهبردها در دودسته منابع طبیعی و غیرطبیعی تقسیم‌بندی می‌کنند، درحالی‌که اسکونز سه راهبرد برای معیشت روستایی پیشنهاد کرده که بر اساس رویکرد معیشتی، دارای تمایزاتی در آثار و فرایندهاست: الف) کشاورزی فشرده؛ ب) تنوع‌بخشی معیشتی و ج) مهاجرت.

تاکنون پنج دسته از دارایی‌های سرمایه‌ای شناسایی شده‌اند، این پنج مقوله اصلی شامل:

۱- سرمایه‌ی طبیعی به منابع طبیعی اشاره دارد که می‌تواند توسط مردم برای رسیدن به اهداف معیشتی آن‌ها به کار گرفته شود؛ به‌عنوان مثال زمین، آب و جنگل منابع طبیعی محسوب می‌شوند؛ ۲- سرمایه‌ی فیزیکی به زیرساخت‌های اساسی مانند جاده و کانال‌های آبرسانی و ابزارها و کالاهای تولیدی و سرمایه‌ای (مانند ماشین‌هایی از قبیل تراکتور) که برای پشتیبانی از معیشت موردنیاز است، اشاره می‌کند؛ ۳- سرمایه‌ی مالی به منابع مالی (مانند پول نقد، حساب‌های بانکی، دارایی‌های جاری، حقوق بازنشستگی و مقرری‌ها و کمک‌ها و وجوه ارسالی مالی) که برای حفظ معیشت حاضر یا بهتر کردن معیشت افراد در دسترس هستند، اطلاق می‌شود. این دارایی‌ها ممکن است مهم‌ترین و در دسترس‌ترین دارایی برای اقشار فقیر باشد؛ ۴- سرمایه‌ی انسانی به مهارت‌ها، بهداشت مناسب و توانایی کارکردن که در مجموع دنبال کردن استراتژی‌ها و فعالیت‌های معیشتی مختلف و دستیابی به اهداف معیشتی را برای افراد ممکن می‌سازد، اشاره دارد؛ ۵- سرمایه‌ی اجتماعی یکی از مباحث بحث‌برانگیز بوده و دارای تعاریف متعددی است. سرمایه‌ی اجتماعی به‌عنوان منابع اجتماعی که افراد برای کمک به معیشت خود از آن‌ها کمک می‌گیرند، تعریف شده است. این نوع پشتیبانی، معمولاً شبکه‌های اجتماعی، عضویت در گروه‌ها و روابط متقابل و حس اعتماد را در برمی‌گیرد (DfID, 1999: 72). این پنج سرمایه‌ی معیشتی به‌هم‌پیوسته هستند و هر یک می‌تواند دیگر سرمایه‌های معیشتی را کامل کند (قدیری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱-۱۸).

در دهه ۱۹۸۰، رویکرد جدید برای کاهش فقر یعنی معیشت پایدار و راهبرد معیشت پایدار پیشنهاد شد. این راهبرد نه‌تنها سرمایه‌ها و نتایج معیشتی را در نظر می‌گیرد بلکه بر اهمیت بافت آسیب‌پذیر و ساختارهای در حال تحول نیز تأکید دارد (Scoones, 2009: 171-196). این رویکرد بر تفکر جامع و یک‌پارچه در مورد کاهش فقر و توسعه روستایی تأکید داشته و در زمان اندکی توجه محققین بسیاری را به خود جلب کرده است (قدیری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸).

مفهوم معیشت در حال حاضر با تحولات رخ داده با عنوان معیشت پایدار شناخته می‌شود. رهیافت معیشت پایدار در طول سال‌های گذشته، بهترین روش برای پرداختن به مسائل فقر و توانمندسازی فقرا بوده است (Darden et al, 2002). برخی محققان معیشت پایدار را به‌عنوان یک سطح از ثروت، سرمایه و جریان‌های غذا و پول نقد که برای رفاه فیزیکی و اجتماعی و امنیت و جلوگیری از فقیر شدن لازم است، تعریف کرده‌اند (Chambers, 1987: 67). «تنوع

تحلیل نقش تنوع معیشتی ... / محمدی یگانه و همکاران

معیشتی نیز اشاره به تلاش‌های افراد و خانوارها برای پیدا کردن راه‌های جدید کسب درآمد و کاهش تأثیر مخاطرات زیست‌محیطی دارد که فعالیت‌های مرتبط با کشاورزی یا غیرکشاورزی در داخل یا خارج از مزرعه را در می‌گیرد» (Hossain, 1988:95). تأمین معیشت پایدار «به‌عنوان گزینه‌های معیشتی شامل محیط‌زیست امن، اقتصاد کارآمد و داشتن عدالت اجتماعی با تأکید بر ابعاد زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی، تعریف شده است». چمبرز و کانوی پیشنهاد دادند که مفهوم امنیت معیشت روستایی^۱، باید با تمرکز بر قابلیت، عدالت و پایداری باشد (Pramod, 2010: 442).

الیاس، تنوع معیشتی روستایی را به‌عنوان فرایندی تعریف می‌کند که بر مبنای آن هر خانوار مجموعه متنوعی از فعالیت‌ها و قابلیت‌های حمایتی اجتماعی را برای بقا و بهبود استانداردهای زندگی به کار می‌گیرند. به‌عنوان مثال خانوار روستایی می‌تواند مجموعه‌ای از فعالیت‌های معیشتی نظیر تولید محصولات کشاورزی، کارگری، دامداری، و بنایی را به‌منظور ایجاد یا تکمیل نیازهای مربوط به درآمد و امرامعاش با یکدیگر ترکیب کند. ترکیب فعالیت‌ها بستگی به توانایی خانوار در دسترسی داشتن به فرصت‌های مختلف معیشتی دارد. تنوع معیشتی از درک خانوار از ریسک، کمبود، خرابی بازار و شرایط مقابله با شوک مانند خشک‌سالی یا بحران اقتصادی سرچشمه می‌گیرد. اگرچه می‌توان دید که چگونه بسیاری از خانوارها راهبردهای معیشتی‌شان را متنوع می‌سازند، اما سنجش تجربی این تنوع معیشتی با هدف تعمیم آثار و پیامدهای آن کار دشواری است (Hussein and Nelson, 1997:69).

مسکن، واحد تسهیلاتی فیزیکی، کالایی اقتصادی و بادوام، عنصری با نقش اجتماعی یا جمعی، مجموعه‌ای از خدمات و نیز مقوله‌ای اقتصادی است که جزئی از ذخیره سرمایه‌ای ثابت، وسیله تولید ثروت و ابزار دولت‌ها در تنظیم رشد اقتصادی به شمار می‌آید (Bourne, 1981:14). مسکن روستایی مفهومی اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی است که برای فراهم کردن شرایط مناسب زندگی و معیشت برپا شده است. پیدایش و شکل‌گیری روستاها و مسکن در ایران قدمت زیادی دارد و ریشه‌های آن را باید در جغرافیای ایران و نظام اجتماعی اقتصادی کشور جست‌وجو کرد (مهدیان و سرتیپی پور، ۱۳۹۱: ۵). مسکن علاوه بر سرپناه بودن، مکانی است که خدمات و تأسیسات اجتماعی و تسهیلات ضروری متعددی برای زندگی کردن خانواده و افراد فراهم می‌کند و ساختاری فیزیکی نیز به شمار می‌آید؛ به‌عبارت‌دیگر بخشی از خدمات و تسهیلات عمومی لازم مسکن برای بهتر زندگی کردن انسان، با مشخصات فیزیکی مسکن ارتباط دارد (وستاوی، ۲۰۰۶: ۱۸۷).

مسکن در روستاها علاوه بر محل سکونت دربرگیرنده فعالیت اقتصادی خانوار روستایی و محل ذخیره محصولات کشاورزی آنان نیز هست. مهم‌ترین عملکردهای مسکن در روستاها شامل مسکونی، دامی، معیشتی و جنبی است (بدری و موسوی، ۱۳۹۰: ۴). اقتصاددانان بدین باورند مسکن روستایی نه‌تنها محل نشیمن افراد، بلکه محل تولید فرآورده‌های دامی، زراعی، صنایع‌دستی و از همه مهم‌تر به‌عنوان یک کالای سرمایه‌ای می‌باشد؛ بنابراین امروزه مسکن روستایی، نه‌تنها رنگ و بوی تاریخی، اقتصادی و جغرافیایی را به خود گرفته است، بلکه تکنیک و تفکر خلاقانه انسان، توأم با هنر معماری که در آن اعتقادات، زیباشناسی و فرهنگی را درهم‌آمیخته است، به نمایش می‌گذارد (بهرامی، ۱۳۹۰: ۶۵).

مسکن معیشت محور به مسکنی گفته می‌شود که عناصر و اجزای آن علاوه بر دارا بودن کارکرد خوابگاهی بتواند در تأمین بخش عمده‌ای از معیشت و اقتصاد خانواده‌های روستایی نقش داشته باشد (محمدی یگانه، ۱۳۹۸: ۳۷). فضای معیشتی شامل: ۱- کشاورزی (زراعت، باغداری، پرورش نهال و گل‌وگیاه، دامداری، پرورش زنبورعسل)، ۲- صنعتی (صنایع کوچک، صنایع روستایی)، ۳- خدماتی (فروش فرآورده‌های دامی و غیره). سکونتگاه‌های روستایی یکی از ارکان توسعه اقتصادی کشور محسوب می‌شوند. در این میان، خانه‌های روستایی از مهم‌ترین عناصر اقتصادی روستا می‌باشند. مسئله‌ی مشترکی که در بین بسیاری از مساکن روستایی وجود دارد این است که مسکن روستایی برخلاف مسکن

¹ Rural Livelihood Security

شهری، صرفاً محل سکونت و استراحت افراد نیست، بلکه به اقتضای معیشت خانوار، محل نگهداری و پرورش دام و طیور، تولید فرآورده‌های دامی، صنایع دستی و نیز نگهداری وسایل و ابزار تولید و محصولات کشاورزی است؛ به سخن دیگر، مسکن در روستا، نه تنها فضایی برای زندگی است، بلکه از لحاظ تولید و اشتغال نیز برای خانواده‌های روستایی حائز اهمیت است. چنین عملکردی می‌تواند مسکن را به‌عنوان یکی از اهرم‌های توسعه اقتصادی در خدمت تولید قرار دهد (گرکانی و همکاران، ۱۳۹۵).

باتوجه به تنوع فعالیت‌های معیشتی در روستاهای کشور، انواع فضاهای معیشتی در جامعه روستایی در بخش‌های کشاورزی و دامداری به‌صورت غالب و فعالیت‌های صنایع دستی و صنایع کارگاهی به‌صورت موردی در قالب فضاهای دامی، فضاهای کشاورزی، فضاهای خدماتی و تولید صنایع و محصولات دستی تقسیم‌بندی می‌شود. همچنین مناطقی که به آب دریا یا رودخانه دسترسی دارند به فعالیت‌های صیادی و شیلات اشتغال دارند (گرکانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳). مطالعاتی در ارتباط با عنوان تحقیق در ایران و جهان انجام شده است؛ اما کم‌تر به‌صورت مشخص درباره نقش تنوع معیشتی بر تحولات مسکن معیشت محور صورت گرفته است اما باین‌وجود به برخی از مطالعات مرتبط به موضوع تحقیق در جدول زیر اشاره می‌گردد (جدول ۱).

جدول ۱. برخی از مطالعات موجود مرتبط با نقش تنوع معیشتی در تحولات مسکن معیشت محور

محقق و سال	عنوان	یافته‌ها
نیک گالنت و همکاران (۲۰۱۹)	اولویت‌بندی نیازهای مسکن محلی از طریق برنامه‌ریزی کاربری اراضی در مناطق روستایی: تئورسی یا حفاظت از امکانات؟	نتایج نشان می‌دهد که به‌طور کلی کاهش در خانه‌سازی (ناشی از کوچک شدن بازار صاحبان خانه واجد شرایط) و تغییر تقاضا توسط سرمایه‌گذاران از خانه‌های جدید دست‌دوم بازار می‌تواند قیمت خانه را بالا ببرد و قیمت کلی مسکن را کاهش دهد.
ماریو و همکاران (۲۰۱۷)	استراتژی معیشت پویا در روستاهای کامبوج	متغیرهایی که انتخاب راهکارهای معیشتی را شکل می‌دهند و بر دسترسی خانوارها به راهبردهای سودمندتر تأثیر می‌گذارند عواملی مانند آموزش، مالکیت دارایی‌های فیزیکی و دسترسی به زیرساخت‌ها هستند.
سولمون و والینگن (۲۰۱۷)	معیشت روستایی پویا و اعتماد به محیط‌زیست نمونه تجربی در نپال	درآمدهای حاصل از محیط‌زیست برای تمام راهکارها و استراتژی‌های معیشتی مهم هستند. باین‌حال، خانوارهایی که در استراتژی کم‌ترین درآمد را دارا هستند و در گروه رو به پایین قرار دارند، دارای وابستگی بیش‌تر به محیط‌زیست هستند.
لامیا فردوس و همکاران در سال (۲۰۱۷)	تجزیه و تحلیل عوامل مؤثر در مسکن روستایی	دلایل اصلی تغییر در الگوی ساخت مسکن جدید را عوامل مؤثر بر وضعیت مسکن و دلیل تغییر شرایط، معرفی کرده است که این دلایل تغییر شرایط عبارت‌اند از: کاهش مساحت زمین، تغییر و افزایش درآمد از طریق فعالیت غیر از کشاورزی و میزان مهاجرت، تغییر در سبک زندگی و هسته‌های خانواده مشترک و کم شدن اعضای خانواده از ۵ نفر به ۳ نفر می‌باشد
پاندی و همکاران در سال (۲۰۱۷)	شاخص‌های مبتنی بر چارچوب معیشت پایدار برای ارزیابی آسیب‌پذیری و سازگاری تغییرات آب‌وهوایی در جوامع هیمالیا	تغییرات زیست‌محیطی و اجتماعی و اقتصادی که مؤثر بر معیشت روستاییان هستند و اقدامات موردنیاز برای رفع آسیب‌پذیری‌های خاص خود انجامید.
اسلامی و همکاران در سال (۱۳۹۸)	تحلیل عوامل اقتصادی مؤثر بر تحولات مسکن معیشت محور در نواحی روستایی مطالعه موردی: دهستان معجزات شهرستان زنجان	کارکرد مسکن در سکونتگاه‌های روستایی به سمت «خوابگاهی» در حال تحول می‌باشد که این روند که متأثر از جایگاه ضعیف اقتصاد روستایی است درآیند باعث کاهش سطح تولیدات خواهد شد.
قاسمی سیانی و	تبیین تحولات ساختاری -	در اثر نفوذ فرهنگ شهری، بهبود سرمایه انسانی، تسلط الگوی فضا‌بندی

تحلیل نقش تنوع معیشتی ... / محمدی یگانه و همکاران

همکاران در سال (۱۳۹۷)	کارکردی سکونت و مسکن روستایی مطالعه موردی: بخش بن رود و جلگه شهرستان اصفهان	زیستی و رفاه‌طلبی، شیوه سکونت در مناطق روستایی تغییر یافته و به شیوه شبه شهری تبدیل شده است که شیوه سکونت در ابعاد اجتماعی - اقتصادی و کالبدی در نواحی روستایی ظاهر شده است.
سجاسی قیداری و همکاران در سال (۱۳۹۶)	نیازمندی‌های روستاییان برای دستیابی به معیشت پایدار مطالعه موردی: بخش سرفاریاب - شهرستان چرام	۱۴ عامل به‌عنوان مؤثر در نیازمندی‌های روستایی به‌منظور برقراری معیشت استخراج و نام‌گذاری شد؛ به‌طوری‌که عامل اول و دوم، نیازهای ساختاری - زیربنایی (تأسیسات و تجهیزات) و عوامل نیازهای بهداشتی و درمانی روستایی به‌عنوان مهم‌ترین عامل معرفی شد.
محمدپور یزدی و همکاران در سال (۱۳۹۵)	تأثیر نوسازی مسکن روستایی بر اقتصاد و معیشتی روستائیان مطالعه موردی: روستای حصار سرخ - دهستان شان‌دیز - شهرستان مشهد	تأثیر نوسازی مسکن بر بهبود فضای کالبدی روستا توأم با حفظ زیبایی و مقاومت بنا در روستای مورد مطالعه است. در زمینه اقتصاد معیشتی به دلیل عدم سازگاری برخی مسکن ساخته شده با نوع فعالیت «پلان» تولیدی از جمله دامداری در روستاها، به طور غیرمستقیم موجب روی‌گردانی روستاییان از انجام این‌گونه فعالیت در روستاها شده است.
سجاسی قیداری و همکاران در سال (۱۳۹۵)	سنجش سطح دارایی‌های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد	سهم دارایی اجتماعی در مقایسه با سایر دارایی‌ها بیش‌تر است که نشانگر یک پارچگی، هم‌بستگی و انسجام اجتماعی در بین روستاها است.
پور طاهری و همکاران در سال (۱۳۹۷)	بررسی تغییرات مسکن روستایی استان مازندران	تغییر شرایط اقتصادی و اجتماعی، تغییراتی در مسکن روستایی از جمله تغییر در فضای اختصاصی دام، انبار علوفه، محل پخت نان، محل ذخیره سوخت فسیلی، ... به وجود می‌آورد. این تغییرات به دنبال توسعه کالبدی و خدماتی روستاها و تحت تأثیر فرهنگ شهری در روستاها به وقوع پیوسته و در نهایت به تغییر کارکرد اقتصادی و اجتماعی مسکن منجر شده است.
محمدی یگانه و همکاران (۱۳۹۶)	تحلیل اثرات اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن در معیشت خانوارهای روستایی؛ مطالعه موردی: دهستان معجزات، شهرستان زنجان	بین میزان معیشت در زمان قبل و بعد از دریافت اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن، تفاوت معناداری وجود دارد و همچنین همه ابعاد معیشت خانوارهای روستایی به جز بعد کالبدی در زمان پس از دریافت اعتبارات کاهش یافته است.

روش پژوهش

باتوجه به پرسش‌های تحقیق، روش تحقیق از نظر ماهیت، توصیفی - تحلیلی و از نظر نوع کاربردی است. در تحقیق حاضر به‌منظور بررسی نقش تنوع معیشتی در تحولات مسکن معیشت محور، مؤلفه مسکن معیشت محور در ابعاد (معیشتی - تولیدی، تدارکاتی، زیستی، اجتماعی - فرهنگی) و مؤلفه‌ی تنوع معیشتی در ابعاد (شغل، درآمد، دارایی) مورد بررسی قرار گرفته است (جدول ۲).

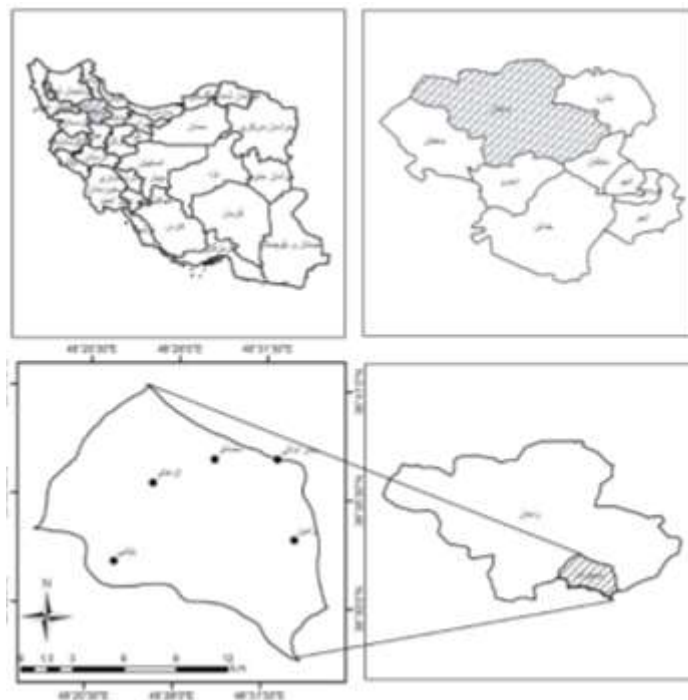
جدول ۲. شاخص‌های به‌کاررفته در تحقیق

مؤلفه	ابعاد	شاخص
معیشتی - تولیدی	تولیدی	نگهداری دام، نگهداری طیور، انبار علوفه و مواد غذایی، کارگاه صنعتی و دستی (رشته‌بری و...)، تولید برخی میوه‌ها و سبزیجات
		تهیه مواد لبنی آماده‌سازی مواد غذایی، تبدیل برخی مواد خوراکی (خشک‌کردن، شور کردن، کمپوت کردن و...)، پخت غذا برای کارگران (نیروی کار مزرعه خانوادگی)، ساخت یا تعمیر ابزارآلات برای فعالیت‌های تولیدی
مسکن معیشت محور	تدارکاتی	ایجاد آرامش و آسایش، راحتی و فضای کافی برای زندگی، امنیت ساکنین در برابر مخاطرات طبیعی، زمینه‌ساز توسعه و پیشرفت ساکنین، فراهم‌آوردن شرایط مطلوب برای خانواده

اجتماعی و فرهنگی	ثبات و هم‌بستگی خانواده، حفظ عزت‌نفس و شکوفایی استعدادها، رشد و تقویت روابط بین اعضای خانواده و خویشاوندان، رشد و تقویت روابط بین همسایگان، برگزاری مراسم‌های اجتماعی، پاسخ‌گویی به نیازهای فرامادی، دربردارنده ویژگی‌های اعتقادی
تنوع معیشتی	میزان بومی بودن شاغلین در تولید مسکن - رضایت از شغل، امید به آینده شغلی، توان نوآوری شغلی، بهره‌مندی مداوم از آموزش‌های شغلی و فنی و حرفه‌ای، وجود انگیزه برای پیشرفت شغلی، امکان تغییر شغل در محیط روستا
درآمد	میزان درآمد خانوار - میزان پس‌انداز خانوار - میزان توانایی بازپرداخت وام‌ها - توانایی پس‌اندازکردن - سطح رضایت از میزان پس‌انداز کردن - رضایت از درآمد، تنوع منابع درآمدی، استمرار و ثبات نسبی درآمد، میزان تأمین درآمد از محصولات لبنی و دامی، میزان تأمین درآمد از محصولات زراعی، میزان درآمدهای جانبی، میزان درآمد با قدرت سرمایه‌گذاری در مسکن
دارایی	ارزش وسیله نقلیه - میزان دسترسی به اعتبارات (وام) - توان پرداخت کردن اعتبارات - افزایش قیمت محصولات محلی (مواد غذایی) - بیمه محصولات کشاورزی - میزان بهره‌وری مصالح مورد استفاده در تولید مسکن - میزان استفاده از فضاهای مسکونی جهت معیشت

منبع: (اسلامی و همکاران، ۱۳۹۸، شمس‌الدینی، علی‌اکبر و همکاران، ۱۳۹۰)

دهستان معجزات با وسعت ۳۸۲ کیلومترمربع در قسمت جنوب شهرستان زنجان، بین $۳۵' ۳۵''$ تا $۴۸' ۱۶''$ عرض شمالی قرار دارد که از شمال به دهستان‌های بناب و شهر زنجان، از شرق به دهستان گوزل‌دره، از جنوب به ایجرود بالا و از غرب به بوغداکندی محدود می‌شود. این دهستان دارای ۲۴ پارچه آبادی است (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۶۹) که از بین آن‌ها ۵ روستا به‌عنوان نمونه انتخاب شده‌اند.

شکل ۱. موقعیت و وسعت منطقه مورد مطالعه

در تحقیق حاضر، روش گردآوری اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای و میدانی (پرسش‌نامه) است. پرسش‌نامه اساساً از سوالات بسته و با پاسخ‌هایی در طیف لیکرت پنج مقیاس تشکیل شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از

تحلیل نقش تنوع معیشتی ... / محمدی یگانه و همکاران

پرسش‌نامه از آمار توصیفی (میانگین) و آمار استنباطی (تحلیل تشخیصی) استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق حاضر شامل خانوارهای دهستان معجزات استان زنجان می‌باشد. این دهستان طبق سرشماری ۱۳۹۵ دارای ۲۴ روستای دارای سکنه و یک روستا خالی از سکنه می‌باشد. جامعه آماری تحقیق حاضر شامل ۲۴ روستای دهستان معجزات می‌باشد که باتوجه به محدودیت‌های زمانی و بودجه‌ای امکان تمام شماری وجود نداشت؛ لذا باتوجه به زمان، بودجه و مراجعه به کارهای مشابه قبلی (پایان‌نامه‌ها، مقاله‌ها) و تجربه‌های استادها راهنما و مشاور پس از مشورت مقرر گردید که ۵ روستا به صورت تصادفی ساده انتخاب شوند. باتوجه به عنوان تحقیق به نظر می‌رسد که ارتباط تنگاتنگی بین جمعیت و شاخص‌های روستاهای معیشت محور وجود داشته باشد؛ لذا سطح‌بندی بر اساس شاخص‌های جمعیتی صورت گرفته و از هر طبقه جمعیتی یک روستا به طریقه "نمونه‌گیری احتمالی ساده" به روش قرعه‌کشی انتخاب گردید. جامعه آماری تحقیق حاضر ۹۳۰ نفر می‌باشد که با استفاده از فرمول کوکران تعداد نمونه لازم جهت تکمیل پرسش‌نامه ۲۷۳ نمونه در ۵ روستا به دست آمد. همچنین برای سنجش پایایی شاخص‌ها از آلفای کرونباخ استفاده شد که مقادیر آن ۰/۷۶ درصد به دست آمده است.

یافته‌ها و بحث

یافته‌های توصیفی به دست آمده از بررسی وضعیت جنسی پاسخ‌دهندگان نشان می‌دهد که از مجموع ۲۷۳ نفر افراد پاسخ‌دهنده ۲۴۶ نفر (۹۰/۱) درصد پاسخ‌گویان مرد و ۲۳ نفر (۸/۴) درصد پاسخ‌گویان زن بوده‌اند. بررسی وضعیت تأهل پاسخ‌دهندگان را نشان می‌دهد، ۷۰/۷ درصد پاسخ‌گویان متأهل و ۲۹/۳ درصد آن‌ها مجرد می‌باشند. یافته‌های توصیفی به دست آمده از بررسی وضعیت تحصیلات پاسخ‌دهندگان نشان می‌دهد، ۴۴/۳ درصد از پاسخ‌گویان بی‌سواد، ۲۰/۹ درصد دارای تحصیلات ابتدایی، ۲۱/۲ درصد راهنمایی، ۱۳/۶ درصد دیپلم و تحصیلات دانشگاهی می‌باشند. بررسی شغل اصلی افراد روستایی نشان می‌دهد، ۳۹/۲ درصد افراد در مشاغل آزاد، ۳۵/۵ درصد در کشاورزی، ۷/۳ درصد در دامداری، ۷/۰ درصد باغ‌دار، ۷/۰ درصد بیکار، ۴/۰ درصد کارمند بوده‌اند. از جمله دلایل بالابردن فراوانی مشاغل آزاد، نزدیک بودن روستاهای مورد مطالعه به شهر زنجان می‌باشد. یافته‌های توصیفی به دست آمده از متراژ مسکن پاسخ‌دهندگان نشان می‌دهد، ۵۵/۳ درصد پاسخ‌گویان دارای ۱۰۰-۲۰۰ متر مسکن و ۰/۷ دارای ۴۰۰ مسکن متر به بالا می‌باشند.

نتایج به دست آمده از بررسی بعد معیشتی - تولیدی در مسکن معیشت محور مناطق روستایی نشان می‌دهد که بیش‌ترین میانگین به ترتیب مربوط به شاخص‌های انبار علوفه و مواد غذایی با میانگین ۲/۱۷ و نگهداری دام با میانگین ۱/۶۷ می‌باشد. نتایج به دست آمده از بررسی بعد تدارکاتی در مسکن معیشت محور مناطق روستایی نشان می‌دهد که بالاترین میانگین به ترتیب مربوط به شاخص‌های پخت غذا برای کارگران (نیروی کار مزرعه خانوادگی) با میانگین ۲/۰۵ و تهیه مواد لبنی آماده‌سازی مواد غذایی با میانگین ۱/۷۵ می‌باشد. نتایج توصیفی به دست آمده از بررسی بعد زیستی در مسکن معیشت محور روستایی نشان می‌دهد، مناطق روستایی مورد مطالعه در شرایط مطلوب زیستی قرار نگرفته و مسکن پاسخ‌دهندگان در برابر آسیب‌های طبیعی و انسانی مقاوم نیست. در این بعد بیش‌ترین میانگین برای مؤلفه راحتی و فضای کافی برای زندگی با میانگین ۲/۹۴ می‌باشد. در بعد اجتماعی و فرهنگی بیش‌ترین میانگین برای گویه دربردارنده ویژگی‌های اعتقادی با میانگین ۳/۸۵ می‌باشد. تحلیل میانگین عددی حاصل از سطح ویژگی‌های مسکن معیشت محور روستایی در ابعاد معیشتی - تولیدی، تدارکات، زیستی، اجتماعی - فرهنگی به ترتیب مبین پایین بودن سطح الگوی مسکن به صورت معیشت محور می‌باشد.

نتایج توصیفی به دست آمده در ارتباط با وضعیت خانوارهای روستاهای دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور با استفاده از تحلیل خوشه‌ای نشان می‌دهد. ۳۵/۵۳ درصد خانوارها مسکن معیشت محور و ۶۴/۴۶ درصد نیز فاقد مسکن معیشت محور قرار گرفته‌اند (جدول ۳).

پژوهش‌های جغرافیای اقتصادی، دوره ۱، شماره ۲، ۳۵-۴۹، زمستان ۱۳۹۹

جدول ۳. وضعیت خانوارهای دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور در روستاهای مورد مطالعه

وضعیت	فراوانی	درصد فراوانی
دارای مسکن معیشت محور	۹۷	۳۵/۳۵
فاقد مسکن معیشت محور	۱۷۶	۶۴/۶۴
جمع	۲۷۳	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

در ادامه تحقیق و با استفاده از محاسبه تحلیل تشخیصی به مقایسه ابعاد تنوع معیشتی خانوارهای روستایی بین دو فاقد مسکن معیشت محور و دارای مسکن معیشت محور پرداخته شده است. بر همین مبنا نتایج به دست آمده نشان می‌دهد، در هر سه بعد خانوارهای دارای مسکن معیشت محور دارای میانگین بالاتری نسبت به خانوارهای فاقد مسکن معیشت محور می‌باشند. بر همین اساس بیش‌ترین تفاوت میانگین در بعد اقتصادی می‌باشد (جدول ۴).

جدول ۴. وضعیت آمار توصیفی ابعاد تنوع معیشتی بین دو گروه دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور

وضعیت تنوع معیشتی	میانگین	انحراف معیار
فاقد مسکن معیشت محور	شغل	۱/۲۸
	درآمد	۲/۳۷
	دارایی	۲/۵۳
	کل	۲/۲۴
دارای مسکن معیشت محور	شغل	۲/۴۵
	درآمد	۲/۸۱
	دارایی	۳/۲۶
	کل	۲/۷۶
کل	شغل	۲/۰۴
	درآمد	۲/۶۷
	دارایی	۲/۸۷
	کل	۲/۵۸

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

با استفاده از آزمون F به بررسی تفاوت میانگین ابعاد تنوع معیشتی بین دو گروه از خانوارهای دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور پرداخته شده است، بر همین مبنا نتایج به دست آمده از این آزمون نشان‌دهنده بالا بودن میانگین خانوارهای دارای مسکن معیشت محور در هر سه بعد و وجود تفاوت معنادار در ابعاد تنوع معیشتی بین دو گروه آماری در سطح ۹۹ درصد می‌باشد (جدول ۵).

جدول ۵. بررسی تفاوت معنادار بین خانوارهای دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور

معناداری	F	تنوع معیشتی
۰/۰۰۰	۱۸/۳۴۱	شغل
۰/۰۰۰	۲۳/۱۷۴	درآمد
۰/۰۰۰	۱۴/۹۲۴	دارایی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

تحلیل نقش تنوع معیشتی ... / محمدی یگانه و همکاران

در مدل رگرسیون لجستیک برای ارزیابی کل مدل از آزمون اوم نی بوس استفاده می‌شود. این آزمون به بررسی این موضوع می‌پردازد که مدل تا چه میزان کارایی و قدرت تبیین دارد؟ بر همین مبنا نتایج به دست آمده از این مدل در گام سوم نشان می‌دهد، بر اساس آماره کای اسکور و سطح معناداری برازش مدل قابل قبول می‌باشد (جدول ۶).

جدول ۶. ارزیابی کل مدل رگرسیون لجستیک

معناداری	درجه آزادی	کای اسکور	نتایج گام پایانی
۰/۰۰۰	۲	۲۱/۶۶۱	بلوک
۰/۰۰۰	۲	۲۳/۵۸۱	مدل

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

برای بررسی معناداری در تابع تشخیص از آزمون لاندای ویلکز استفاده می‌شود، نزدیک بودن مقدار لاندای ویلکز به یک و سطح معناداری نشان‌دهنده مناسب بودن روش تحلیل تشخیص جهت تقسیم خانوارها به دو دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور می‌باشد (جدول ۷).

جدول ۷. ارزیابی کل مدل تابع تشخیص

معناداری	درجه آزادی	کای اسکور	لاندای ویلکز	آزمون تابع تشخیص
۰/۰۰۰	۲	۲۴/۹۱۵	۰/۹۲۲	تابع اول

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

در ادامه تحقیق برای بررسی معناداری تفاوت میان خانوارهای دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور از نظر ابعاد تنوع معیشتی، از آماره لاندای ویلکز استفاده شده است. مقدار این آماره حاکی از آن است که وضعیت تنوع معیشتی خانوارها از هم متفاوت است و می‌توان تابعی را برای جداسازی دو نوع خانوار و باتوجه به متغیرهای مورد بررسی ارائه داد، ضرایب استاندارد شده تابع تشخیصی کانونی و ضرایب ماتریس ساختار نشان می‌دهند که به ترتیب درآمد، شغل و دارایی بیش‌ترین نقش را در تمیز خانوارهای دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور ایفا می‌کنند.

جدول ۸. بررسی معناداری تفاوت میان خانوارهای دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور

معناداری	Wilks' Lambda	کای اسکور	ضرایب استاندارد شده	ضرایب ماتریس ساختار	متغیرها
۰/۰۰۰	۰/۸۳۴	۲۹/۸۳۱	۰/۶۱۵	۰/۷۲۶	شغل
			۰/۶۴۸	۰/۷۳۷	درآمد
			۰/۲۳۱	۰/۴۹۱	دارایی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

بر اساس نتایج تحلیل، می‌توان مدل رگرسیون لجستیک را به صورت رابطه زیر بیان کرد:

$$\ln\left(\frac{n}{1-n}\right) = a + B_1X_1 + B_2X_2 + \dots + B_KX_K$$

$$\ln\left(\frac{n}{1-n}\right) = 1/1647(\text{constant}) + 0/615X_1 + 0/648X_2 + 0/231X_3$$

نتیجه‌گیری

مسکن روستایی برای ماندگاری و برای برآوردن احتیاجات ساکنان خود، تحت تأثیر عوامل مختلف دچار تغییر و تحول بوده‌اند. عواملی همچون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... در ساخت و ساز مسکن و تحول آن مؤثر می-

باشند، و موجب می‌شوند الگوی مسکن به صورت معیشت محور در مناطق روستایی در سطح پایین باشد. کارکرد مسکن معیشت محور و یا کاهش آن و در نظر نگرفتن آن را می‌توان در موارد زیر جست‌وجو کرد:

۱- استقرار شهرک صنعتی روی در ۳ کیلومتری روستای اژدهاتو (بزرگ‌ترین روستا و مرکز دهستان) که بیش‌تر (پس از شهر زنجان) از روستای اژدهاتو تأمین نیروی کارگری نموده است موجب رفتن روستای اژدهاتو به سمت خوابگاهی شدن پیش رفته و در نتیجه این است مسکن معیشت محور در بین این خانواده‌ها احساس نگردد.

۲- وجود معادن سنگ آهک و گرانیت و گسترش آن در سال‌های اخیر که موجب گردیده با حفاری‌های انجام شده بزرگ‌ترین چشمه استان زنجان به نام معجزات (با ۸۰ لیتر در ثانیه دبی) دچار کاهش دبی شده و از طرفی همانند صنایع روی یک کارکرد مکمل برای روستانشینان به شمار رود.

با بهبود شاخص‌های اقتصادی تمایل به مسکن معیشت محور افزایش می‌یابد. درست است که در سال‌های اخیر خصوصاً از سال ۱۳۹۶ از قدرت خرید و توان اقتصادی مردم کاسته شده و در نهایت تورم بالا موجب کاهش شاخص‌های اقتصادی گردیده است ولی عوامل زیر موجب گردیده که در نهایت شاخص‌های اقتصادی در روستاهای منطقه مورد مطالعه حتی به سمت بهبودی رفته و در نتیجه از تمایل روستائیان به مسکن معیشت محور کاسته شود.

۱- مهم‌ترین عامل گسترش خانه باغ‌ها، باغشهرها و در مجموع تمایل مردم شهر زنجان (خصوصاً طبقه متوسط به بالا) به خرید باغ‌ها و زمین در اطراف شهر شده است با توجه به نزدیکی هر پنج روستا به شهر زنجان تمامی روستاها از این مهم تأثیر یافته‌اند برخلاف دهه قبل زمین‌های باغی و قطعات زراعی حتی افزایش قیمت بیش‌تری از محلات شهری داشته‌اند. خصوصاً بعد از اسفند سال ۱۳۹۷ و شروع بیماری کرونا و تعطیل و نیمه‌تعطیل شدن برخی از رستوران‌ها، پارک‌ها و مراکز گذران اوقات فراغتی تمایل به خرید این‌گونه باغ‌ها بیش‌تر شده است که نتیجه آن تزریق سرمایه به روستاها است.

۲- سودآوری نگهداشت دام در سال‌های اخیر به دلیل بالا بودن قیمت گوشت موجب گردیده که دامداری و دام‌پروری در منطقه مورد مطالعه گسترش یابد ولی این گسترش بیش‌تر به سمت دامداری است و اکثراً با سرمایه‌گذاری مشترک با شهریان است.

۳- گسترش خانه‌های دوّم و تمایل شهرنشینان به ساخت و یا خرید خانه در مناطق روستایی اطراف شهر. روستای حسن ابدال به علت واقع شدن سد مهم حسن ابدال در آن و آسفالت بودن جاده آن تا زنجان به عنوان محور گردشگری و احداث خانه باغ‌های متعدّد در آن القای نقش می‌کند؛ بنابراین مهاجرت در آن بسیار نازل بوده و روستا روبه‌رشد است.

روستای اژدهاتو به علت احداث کارخانه‌های روی و سنگ آهک توانسته در نگهداشت جمعیت موفق عمل کند. روستاهای پاپائی و رامین به علت نامساعد بودن جاده و در حاشیه قرار گرفتن از جاده اصلی نتوانسته همانند روستاهای بالا در نگهداشت جمعیت موفق عمل کنند.

در تحقیق حاضر به ارزیابی نقش تنوع معیشتی در تحولات مسکن معیشت محور در نواحی روستایی پرداخته شده است. یافته‌های تحقیق نشان داد که در بین ابعاد مسکن معیشت محور بالاترین میانگین مربوط به بعد اجتماعی - فرهنگی با میانگین ۲/۷۹ و کم‌ترین میانگین مربوط به بعد معیشتی - تولیدی با میانگین ۱/۶۱ می‌باشد. مسکن روستاهای مورد مطالعه به علت تبعیت از سبک و الگوی مسکن شهری و نزدیکی این روستاها به شهر زنجان با شدت بیش‌تری به سوی تغییر کارکرد داشته است. همچنین یافته‌های توصیفی تحقیق نشان داد که ۶۴/۴۶ درصد خانوارهای روستاهای مورد مطالعه فاقد مسکن معیشت محور و ۳۵/۵۳ درصد خانوارها دارای مسکن معیشت محور می‌باشند.

یافته‌های حاصل از محاسبه تحلیل تشخیصی نشان داد که خانوارهای دارای مسکن معیشت محور در نواحی مورد مطالعه در سه بعد تنوع معیشتی (درآمد، اشتغال، دارایی) نسبت به خانوارهای فاقد مسکن معیشت محور دارای میانگین بالاتر می‌باشند. همچنین بررسی آزمون تی مستقل نشان داد که ابعاد معیشتی در بین خانوارهای دارای

تحلیل نقش تنوع معیشتی ... / محمدی یگانه و همکاران

مسکن معیشت محور بالاترین میانگین را دارد و تفاوت معناداری ۰/۹۹ در بین این ابعاد وجود دارد. همچنین نتایج آماره لاندای ویلکز نشان می‌دهد ابعاد تنوع معیشتی به ترتیب درآمد، اشتغال، دارایی بیش‌ترین نقش را در تمیز خانوارهای دارای مسکن معیشت محور و فاقد مسکن معیشت محور ایفا می‌کند؛ بنابراین باتوجه‌به یافته‌های تحقیق می‌توان گفت ابعاد معیشتی (درآمد، اشتغال، دارایی) تأثیراتی بر روی تحول مسکن معیشت محور در روستاهای مورد مطالعه داشته است.

منابع

- افتخاری، رکن‌الدین؛ موسوی، عبدالرضا؛ پور طاهری، سید محمدمهدی؛ و فرج زاده اصل، منوچهر. (۱۳۹۳). تحلیل نقش تنوع معیشتی در تاب‌آوری خانوارهای روستایی در شرایط خشک‌سالی مطالعه موردی: مناطق در معرض خشک‌سالی استان اصفهان، پژوهش‌های روستایی، ۵(۳)، صص ۶۳۹-۶۶۲.
- بریمانی، فرامرز؛ راستی، هادی؛ رئیسی، اسلام؛ و محمدزاده، مسعود. (۱۳۹۴). تحلیل جغرافیایی مؤثر بر معیشت خانوار در سکونتگاه‌های روستایی، موردشناسی: شهرستان قصر قند، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، ۶(۱۸)، صص ۹۶-۸۵.
- بهرامی، رحمت‌الله. (۱۳۹۰). تحلیلی بر وضعیت مسکن روستایی در استان کرمانشاه. فصلنامه مسکن و محیط روستا، ۳۰(۱۳۴)، صص ۹۵-۱۰۴.
- جمعه‌پور، محمود؛ و احمدی، شکوفه. (۱۳۹۰). تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی (مطالعه موردی: روستای برغان، شهرستان ساوجبلاغ)، پژوهش روستایی، ۲(۱)، صص ۳۳-۶۳.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). لغت‌نامه/علی‌اکبر دهخدا، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، ۱۶ ج، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، مصور، صص ۲۸.
- سرتیپی پور، محسن. (۱۳۸۸). بررسی تحلیلی مسکن روستایی در ایران. صفه، ۱۹(۴۹)، صص ۴۷-۶۰.
- سعیدی، عباس (۱۳۷۳)، الزامات اجتماعی - اقتصادی در ساخت‌وساز مسکن روستایی، مجموعه مقالات سمینار سامان‌دهی سیاست‌های توسعه مسکن در ایران، جلد اول، صص ۵۱۲.
- سلمانی، محمد؛ رضوانی، محمدرضا؛ پورطاهری، مهدی؛ و ویسی، فرزاد. (۱۳۹۰). نقش مهاجرت فصلی نیروی کار در معیشت خانوارهای روستایی، مطالعه موردی: شهرستان سروآباد - استان کردستان، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۳(۷۷)، صص ۱۱۱-۱۲۷.
- شمس‌الدینی، علی؛ شکور؛ و رستمی، روح اله. (۱۳۹۰). تأثیر نوسازی مسکن روستایی بر اقتصاد معیشتی روستاییان مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان ممسنی، مجله مسکن و محیط روستا، ۳۰(۱۳۵)، صص ۵۷-۶۹.
- طالب، مهدی؛ و عنبری، موسی (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی روستایی با ابعاد تغییر و توسعه در جامعه روستایی ایران، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران
- عمید، حسن (۱۳۴۲). فرهنگ لغت، نشر اشجع
- قاسم‌زاده، مسعود؛ محمدکاری، بهروز؛ و طهماسبی، فرهنگ. (۱۳۹۰). مسکن روستایی و ضوابط صرفه‌جویی در مصرف انرژی، فصلنامه مسکن و محیط روستا، ۲۹(۱۳۱)، صص ۵۳-۵۴.
- قاسمی اردهانی، علی؛ و رستم علیزاده، ولی‌الله. (۱۳۹۱). اثرات وام مسکن روستایی در تغییرات زندگی روستایی: مجله مسکن و محیط روستا، ۳۱(۱۳۹)، صص ۶۹-۷۰.
- قدیری معصوم، مجتبی؛ رضوانی، محمدرضا؛ جمعه‌پور، محمود؛ و باغیانی، حمیدرضا. (۱۳۹۳). سطح‌بندی سرمایه‌های معیشتی در روستاهای گردشگری کوهستانی (مورد: دهستان بالا طالقان در شهرستان طالقان)، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۴(۲)، صص ۱-۱۸.

پژوهش‌های جغرافیای اقتصادی، دوره ۱، شماره ۲، ۳۵-۴۹، زمستان ۱۳۹۹

- گرگانی، سید امیرحسین؛ و خدابخش، حسن. (۱۳۹۵). راهنمای طراحی فضاهاى معیشتی در مسکن روستایی، چاپ ۱۳۹۶، انتشارات پژوهشکده سوانح طبیعی.
- محمدی یگانه، بهروز؛ چراغی، مهدی؛ و اسلامی، لیلان. (۱۳۹۸). تحلیل عوامل اقتصادی مؤثر بر تحولات مسکن معیشت محور در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان معجزات، شهرستان زنجان)، مجله مسکن و محیط روستایی، ۹۸(۱۶۶)، صص ۳۷.
- مرادی، گیتی. (۱۳۹۴). شناخت و اولویت‌بندی الگوهای صحیح مسکن روستایی در توسعه پایدار معماری روستا با استفاده از تکنیک‌های MADM شهرستان ماسال، مدیریت شهری، ۱۴(۴)، صص ۳۸۱-۳۹۵
- مطیعی لنگرودی، سید حسن. (۱۳۸۶). جغرافیای اقتصاد ایران (کشاورزی)، انتشارات جهاد دانشگاهی، مشهد.
- مه‌دیان، عزیزالله و سرتیپی پور، محسن. (۱۳۹۱). مروری بر تحولات بهسازی مسکن روستایی و چشم‌انداز آتی، فصلنامه مسکن و محیط روستا، ۳۱(۱۴۰)، صص ۱۲-۳.

- Bourne, L. S., 1981, A Geography of Housing, Black well Publishing, New York.Chinese context, Ph.D. thesis, Lincoln university.
- Carney, D. (Ed.). (1998). Sustainable rural livelihoods: What contribution can we make?. London: Department for International Development.
- Chambers, R. (2005). Ideas for Development, Earth Scan Publication. London, Sterling VA.
- Chambers, R., & Conway, G. (1992). Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century. (IDS Discussion Paper No. 296), Brighton: Institute of Development Studies (UK).
- Chambers, Robert. (1987). Sustainable livelihood and development: Putting poor rural people first. Institute of development studies.
- CHF, 2005, Sustainable Livelihoods Approach Guidelines, Partners in Rural Development, Chapel, Ottawa, Canada.
- Dearden, P., Roland, R., Allison, G., & Allen, C. (2002). Sustainable livelihood approaches— from the framework to the field. Sustainable Livelihood Guidance Sheets. University of Bradford, Department for International Development, UK.
- DFID, U. K. (1999). Sustainable livelihoods guidance sheets. London: DFID, 445.
- Ellis, F, (2003). A Livelihood Approach to Migration and Poverty Reduction, Papers Commissioned by the Development for International Development (DFID).
- Ellis, F. & Biggs, S. (2001). "Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s, Development Policy Review". Overseas Development Institute, Published by Blackwell Publishers, 437-448.-Ellis, F., (2000), Rural Livelihood and Diversity in Developing Countries, Oxford University Press, Oxford, UK.
- Garibaldi. L. A, Gemmill-Herren. B, D'Annolfo. R, Graeub. B. E, Cunningham. S. A and Breeze. T. D, (2017), Farming Approaches for Greater Biodiversity, Livelihoods, and Food Security, Trends in Ecology & Evolution, 32(1): 68- 80.
- Gentle. P, Maraseni. T. N, (2012), Climate change, poverty and livelihoods: adaptation practices by rural mountain communities in Nepal, Environmental Science and Policy 21,15(1): 24-34.
- Hal, A. & Mijli, J. (2009). "Social Policy and Development". Translators by Ebrahimi, M. & Sadeghi, A. R. Jameeshenasan Publication, Tehran, 211.
- Helmor, C., and Sing, N. (2001). Sustainable livelihood: Building on the wealth of the poor. Bloomfield: Kumarin Press.
- Hossain, M. (1988). Nature and impact of the green revolution in Bangladesh (Vol. 67). Intl Food Policy Res Inst.
- Hussein, K. and J. Nelson, (1997), Sustainable Livelihood and Livelihood Diversification, IDS Working Paper 69.
- Hussein, K. and J. Nelson, (1997), Sustainable Livelihood and Livelihood Diversification, IDS Working Paper 69.

تحلیل نقش تنوع معیشتی ... / محمدی یگانه و همکاران

- Kifle. S, Teferi. B, Kebedom. A and Abiyot Legesse, (2016), Factors Influencing Farmers Decision on the Use of Introduced Soil and Water Conservation Practices in the Lowland's of Wenago Woreda, Gedeo Zone, Ethiopia, *American Journal of Rural*, 41(1)24-30.
- Knutson, C., Hayes, M. and Phillips , T., 1998, How to Reduce Drought Risk *Journal of Climate*. Vol. 18, No. 3, pp.1541-1549.
- Lu. H, McComas. A. and Besley. J. C, (2017), Messages promoting genetic modification of crops in the context of climate change: Evidence for psychological reactan, *Appetite*, 108:104-116.-
- Makita, R. (2016). Livelihood diversification with certification-supported farming: The case of land reform beneficiaries in the Philippines. *Asia Pacific Viewpoint*, 51(7): 44- 59.
- Mbaiwaa, J.E. and Stronzab, A. (2010). The effects of tourism development on rural livelihoods in the Okavango Delta, Botswana, *Journal of Sustainable Tourism*, 18(5): 635-656.
- Phillips, J. L. & Potter, R. B. (2003). "Social Dynamics of Foreign-Born and Young Returning Nationals to the Caribbean: A Review of the Literature". *Geographical Paper*, the University of Reading, 45.
- Pramod.K.Singh. B.N. Hiremath,(2010). Sustainable livelihood security index in a developing country: A tool for development planning, *Ecological Indicators*, Volume 10, Issue 2, March 2010, Pages 442-451.
- Scoones, I (1998). Sustainable rural livelihoods:A framework for analysis (No. IDS WorkingPaper 72). Brighton: IDS.
- Scoones, I., (1998). Sustainable Rural Livelihoods: A. Framework for Analysis *IDS Discussion Paper*, No. 72 (accessed 9/2015) <https://www.staff.ncl.ac.uk/david.harvey/AEF806/Scoones1998.pdf>.
- Scoones, I., (2009). Livelihoods perspectives and rural development. *J. Peasant Stud.*36, 171–196, <http://dx.doi.org/10.1080/03066150902820503>.
- Thieme, S. (2006). "Social Networks and Migration, Far West Nepalese Labour Migrants in Delhi". Department of Geography, University of Zurich, winter 190, 8057 Zurich, Switzerland. 1-21.
- Westaway, M. S. (2006). A longitudinal investigation of satisfaction with personal and environmental quality of life in an informal South African housing settlement, Doornkop, Soweto. *Habitat International*, 30(1), 175-189.